

УДК 37.012+910.1 (045)

Шоробура І.М.*

**РЕТРОСПЕКТИВНИЙ АНАЛІЗ ШКІЛЬНОЇ ГЕОГРАФІЧНОЇ ОСВІТИ
(1955-1970 РР.)**

У статті розглядаються питання шкільної географічної освіти в Україні (1955-1970 рр.). Аналізується побудова географічних курсів у школі. Розглядаються проблеми шкільної географічної освіти цього періоду та можливі шляхи їх вирішення, які полягають у збільшенні кількості географічної літератури – підручників, методичних посібників, програм, робочих зошитів тощо. У цей період система географічної освіти будувалася на принципах наочності та концентричності, що давало можливість краще адаптувати географічні курси до вікових особливостей учнів. Починаючи з 1967 р. відбувалися зміни й у підготовці вчителів. У цей період вийшла програма самостійної роботи вчителів географії шкіл Української РСР, підготовлена Центральним інститутом удосконалення вчителів.

Ключові слова: шкільна географічна освіта, географічні курси, ретроспективний аналіз, принцип наочності, принцип концентричності.

У ретроспективному аналізі, узагальненні й упровадженні історичного досвіду розвитку освіти та виховання закладено значний потенціал для осмислення сучасних шляхів становлення й розвитку національної системи освіти. Вивчення педагогічних явищ в історико-педагогічному вимірі дає можливість зрозуміти закономірності їхнього поступального розвитку, простежити зумовленість і взаємозв'язки з соціально-культурними, економічними та іншими процесами розвитку суспільства, адекватно оцінити сучасний стан педагогічного процесу і спрогнозувати його подальший розвиток. Конструктивно-критичний аналіз розвитку шкільної географічної освіти як окремого історико-педагогічного феномена уможливорює не тільки осмислення загальної картини її становлення і розвитку в Україні як цілісного багатогранного явища, але й створює умови для системного відтворення вітчизняного історико-педагогічного процесу.

Питання ретроспективного аналізу удосконалення змісту та методики викладання шкільної географічної освіти розглядалися у роботах Н. Бірюкової, Е. Дурманенко, С. Коберника, Л. Круглик, В. Корнеєва, Л. Паламарчук, Л. Тименко, Е. Шиповича та ін. Особливості розвитку шкільної географічної освіти досліджували Я. Жупанський, С. Коберник, В. Корнеєва, А. Сиротенко та ін. У статтях Л. Мельничук подано особливості викладання географії в школах України в 1900-1960 рр.

Мета статті – подати ретроспективний аналіз шкільної географічної освіти в Україні та якісні зрушення у 1956-1970-ті роки.

У середині ХХ століття збільшилася кількість географічної літератури на допомогу вчителям – хрестоматій, довідників, книг про мандрівників та окремі країни. Виходить друком журнал для вчителів «Географія в школі», який покращує викладання географії в школах України. Вивчення географії в нових умовах значно підвищило її статус, рівень фізико-географічних та соціально-економічних знань учнів. Проте у школах, як і раніше, не вистачало географічних посібників, методичних розробок. 1956-1970 рр. характеризуються певним послабленням тиску держави, частковою демократизацією, появою офіційних документів, які визначали зміст шкільного викладання географії, конкретизували його концептуальні цілі і завдання, методологічні і теоретичні основи. У грудні 1958 р. Верховна Рада СРСР ухвалила Закон «Про зміцнення зв'язку школи з життям і про подальший розвиток системи народної освіти в СРСР» [5, 2-3]. У квітні 1959 р. такий закон було прийнято і Верховною Радою Української РСР. З прийняттям Закону вводилися нові навчальні плани і програми, де перевага надавалася

* © Шоробура І.М.*

політехнічній освіті. З'явилися і нові програми з багатьох предметів, зокрема з географії [9].

У програмах з географії практично зберігалася кількість годин на вивчення географічних курсів. Змінилися підходи до побудови програм. Програми побудовано за принципом концентричності, що давало можливість краще адаптувати географічні курси до вікових особливостей учнів; бралася до уваги перспектива повернення до найбільш важливого матеріалу в наступному концентрі; створювалися завершені цикли вивчення в середині єдиної системи. Складність побудови курсів полягала в тому, що географічний матеріал вивчався в різному обсязі. Курси географії практично змін не зазнали. Згідно з навчальним планом 1956/57 р. кількість годин на вивчення географії скоротилася. Видаються підручники, що відповідають новим програмам. Природознавство вивчали в 4 класі за підручником М. Скаткіна. У 6 класі вивчення географії проводилося за підручником «Фізична географія частин світу» (автори П. Счастнев і П. Терехов) та географічним атласом до підручника. У підручнику подано детальну фізико-географічну характеристику частин світу, є достатня кількість малюнків. Дається характеристика великих країн, материків. У географічному атласі до підручника дібрано значну кількість карт до тем, які вивчаються в курсі «Фізична географія частин світу». У 7 та 8 класах учні навчалися за підручником К. Строева «Географія СРСР», де подається характеристика природи СРСР: рельєф, корисні копалини, клімат, водні ресурси. Підручник містить табличний матеріал, географічні фізичні та економічні карти СРСР. Одним з найбільш відомих був підручник для учнів 8 класу «Географія Української РСР» О. Діброви [4], за яким з 1961 р. працювали школи України. Цей підручник давав повне, глибоке, комплексне уявлення про природу, населення і господарську діяльність України [4]. Було перевидано та доповнено підручник І. Мамаєва «Економічна географія зарубіжних країн» (вивчення цього курсу передбачалося в 10 класі). Тут розглядалися загальні теми з економічної географії, а також подавалася характеристика соціалістичних та капіталістичних країн світу. Наголошувалося на перспективах розвитку та досягненнях соціалістичних країн світу. Ці підручники змістовим наповненням відрізнялися від своїх попередників. Удосконалювалася і система питань у кінці параграфів [1].

Щоб звільнити учнів і вчителя від креслення схем, діаграм і графіків, були створені «Щоденники географічних спостережень» для 5-8 класів, робочий «Зошит з фізичної географії» М. Токарського та ін. На жаль, ці посібники видавалися нерегулярно. У ці роки в школах усе більш помітним стає перехід від подачі готових знань до методики організації самостійної пізнавальної діяльності учнів. Значна увага приділяється активізації методів викладання, засвоєнню значного обсягу навчального матеріалу в класі під час уроку.

Вагомою була низка поурочних посібників, написаних методистами республіки: «Уроки з географії в 5 класі» І. Сподобіна (1956, 1959 рр.), «Уроки з фізичної географії частин світу» Г. Скарлато і Є. Шиповича (1959 р.), «Викладання теми «Далекий Схід» у курсі географії VIII класу» В. Симоненка (1958 р.), «Вивчення теми «Українська РСР» у курсі економічної географії СРСР», «Характеристика економічних районів УРСР у курсі економічної географії СРСР» Г. Станкевича (1958 р.), «Методика початкового курсу фізичної географії» М. Откаленка (1963 р.) та ін. [10]. У них подавалися методичні розробки уроків, методичні вказівки, які допомагали молодому вчителю оптимально використати час уроку. Особлива увага приділялася вивченню теми «Українська РСР» у курсі фізичної та економічної географії СРСР. Під керівництвом І. Самойлова підготовлено і видано методики окремих курсів шкільної географії, серед яких найважливішими були: «Методика викладання початкового курсу фізичної географії» Т. Герасимової (1958), «Методика географії частин світу» О. Єфімової,

«Методика географії СРСР» І. Матрусова і Низової, «Методика навчання економічної географії СРСР» І. Самойлова. У методичних посібниках зверталася увага на специфіку викладання географії, особливості проведення уроків; наголошувалося на тих завданнях, які стоять перед шкільним предметом, зокрема на використанні картографічного матеріалу.

Підвищенню якості географічної освіти сприяло і подальше осмислення методичних засад стосовно викладу предмета у загальнометодичних посібниках «Поради молодому вчителю географії» В. Замкового (1962 р.), «Підвищення ефективності уроку з географії» М. Янка (1963 р.) [6; 18]. Питання щодо вдосконалення методів навчання активно розглядалися і в методичній літературі. З цієї проблеми видано книги «Питання перебудови викладання географії в школі» (1961 р.), «Перебудова навчання географії» (1962 р.), «Методика початкового курсу фізичної географії» (1963 р.), «Підвищення ефективності уроку з географії» (М. Янка) [18; 19]. У цих книгах подавалися рекомендації про форми організації педагогічного процесу при вивченні географії, зокрема питання про заняття на місцевості та їх типи, географічні екскурсії, вводилося поняття про безетапний тип уроку і його обґрунтування, сформульовано поняття про активізацію педагогічного процесу та її види, опрацьовано методи навчання учнів початковому курсу географії на основі застосування прийомів розумової та практичної активізації педагогічного процесу [1, с. 18-19]. Важливим було й опублікування праць з окремих проблем методики географії – зокрема таких, як «Саморобні наочні посібники з географії і робота з ними» і «Нові посібники та прилади з географії» (1965 р.) М. Янка тощо. Принцип наочності стає одним із важливих у викладанні географії. Ці посібники дають методичні рекомендації щодо їх виготовлення та використання в практиці проведення уроку з географії [18; 19].

Посилюється увага до краєзнавчої роботи в школі [11; 12]. Для активізації цієї роботи Міністерство освіти УРСР, ЦК ЛКСМУ та Республіканська дитяча екскурсійно-туристська станція оголосили 1959 року туристсько-краєзнавчу експедицію-естафету школярів України, завданнями якої було ознайомлення учнів з розвитком економіки, вивчення і дослідження рідного краю, організація збору краєзнавчого матеріалу для шкільних кабінетів, музеїв, участь учнів у пошуках корисних копалин, охороні природи [12, с. 6-7]. Виходять документи, у яких наголошується на необхідності вивчення рідного краю. Як одна з форм організації літнього відпочинку й оздоровлення старшокласників створюються табори юних туристів-краєзнавців. У цей період виходить чимало методичних розробок на допомогу вчителю у проведенні краєзнавчих досліджень населеного пункту, спостереженні за природою, роботою на географічному майданчику.

Виходять «Методика краєзнавчого дослідження населеного пункту і його околиці» М. Русакова (1959 р.), «Висвітлення питань виробництва на уроках економічної географії» М. Штепи та інших (1960 р.), «Спостереження за видимим рухом Сонця у зв'язку з вивченням географії в школі», «Шкільний географічний майданчик і робота на ньому» Т. Тетерського (1962 р.), «Топоніміка в школі» С. Бабишина (1962 р.), «Метеорологічні спостереження в школі» М. Любченка (1963 р.), «Формування практичних умінь і навичок при вивченні географії у 8-річній школі» В. Петренко (1964 р.) та ін.

У 1962/63 н.р. у світлі Закону «Про зміцнення зв'язку школи з життям і про подальший розвиток системи народної освіти в Українській РСР» завершувалося перетворення десятирічних середніх шкіл в одинадцятирічні. Підготовлено було і нові програми, у яких спостерігалася тенденція скорочення годин на вивчення географії у школі. Предмет уже не вивчався в 4, 9 класах. Кількість годин та програма, за якою

вивчалась географія у 5, 6, 7, 8 класах, залишилися практично без змін. Отже, з 1963 р. у 10 класі в 1 семестрі вивчалася економічна географія зарубіжних країн (2 год.), у 2 семестрі – лише 1 година, а в 11 класі викладався курс «Економічна географія СРСР». У зв'язку з переходом на одинадцятирічне навчання учні дев'ятих класів не вивчали географії зовсім. У 10 класі вивчали курс економічної географії зарубіжних країн, а в 11 – курс економічної географії СРСР [7].

1964 року було здійснено зворотний перехід від одинадцятирічної школи до десятирічки. Починаючи з 1964/65 н. р., викладання географії знову зазнало змін: до 8 класу перенесено вивчення загального економіко-географічного огляду СРСР (27 год.). При цьому зовсім скоротилося вивчення територіальних господарських комплексів – економічних районів. У 10 класі залишився курс економічної географії зарубіжних країн за 2 год. тижневого навантаження. Кількість годин з географії у 5, 6, 7 класах не змінилася.

У 1963/64 н. р. було проведено першу республіканську олімпіаду географів-краєзнавців серед учнів шкіл України [11, с. 15–17].

Проблемою методики 60-х рр. була проблема уроку. 1961 року у Москві видано посібник М. Студенцова «Урок географії в школі», де подавалися рекомендації вчителю, як краще підготуватися до уроків, як проводити уроки, викладати новий матеріал, закріплювати вивчений, в якому об'ємі задавати домашнє завдання. У книзі подавалася характеристика комбінованого уроку з географії [16, с. 20]. Важливими також були праці учителя-новатора А. Бібіка. Новим у трактуванні уроку А. Бібіка було положення про те, що суттю і змістом будь-якого уроку є навчання в єдності двох його сторін – роботи вчителя і відповідної діяльності учнів. В основу обґрунтування структури і типології уроку він намагається покласти психологічні закономірності процесу навчання і доводить, що основний тип уроку – урок, який включає всі ланки процесу навчання в їх логічній послідовності. Цей тип уроку він вважав найбільш доцільним у 4-6 класах. У 6-7 класах він пропонував типологію, яка включала: урок, який містив усі ланки процесу навчання; урок повідомлення нового матеріалу; вступний урок; урок розбору; підсумковий урок; урок вироблення умінь і навичок; повторювально-узагальнюючий урок. У старших класах ця типологія ще більше розширювалася і нараховувала близько десяти типів уроків [8, с. 17].

Посилюється увага до питань комуністичного виховання учнів при вивченні географії. Цьому присвячено методичні листи й численні статті у журналі «Радянська школа». До їх написання було залучено кращих учителів і працівників органів народної освіти. Так, методичний лист «Про стан навчання, якість знань, умінь і навичок з географії учнів шкіл Української РСР» (1961 р.) виданий під керівництвом інспектора Міністерства освіти УРСР М. Коляди, методичний лист «Про вивчення географії в школі в світлі вимог нової Програми КПРС» (1962 р.) – за участю вчителя середньої школи № 77 м. Києва Г. Скарлато, такими були статті «Естетичне виховання учнів при вивченні географії в школі» (1964 р.), «Шляхи органічного поєднання навчання і виховання при вивченні географії» (1964 р.) та ін. [1]. Учитель Фастівської середньої школи М. Дубиківський опублікував працю «Атеїстичне виховання учнів на уроках географії» (1961 р.), в якій запропонував систему роботи з атеїстичного виховання учнів при вивченні географії в 5-8 класах.

З метою подальшого вдосконалення змісту освіти у 1965-1966 рр. при АПН РСФСР було створено спеціальні комісії з питань розробки змісту середньої освіти, розроблено типові навчальні плани та програми. Змінилася кількість годин на вивчення географії: у 8 класі – 3 години, завершується вивчення географії курсом «Економічна географія зарубіжних країн» (2 год. на тиждень). Змінився й орієнтовний розподіл часу

на опрацювання деяких тем. Більша кількість годин давалася на ознайомлення з країнами Європи та Азії [14, с. 2-23].

Загострилася проблема щодо перевірки й оцінювання знань, умінь і навичок учнів восьмирічних та загальноосвітніх шкіл. Це сприяло більш чіткому визначенню норм оцінювання. Інструктивно-методичний лист (1966 р.) рекомендував ставити з географії оцінку «5», коли учень глибоко знає програмовий матеріал, послідовно викладає його у відповіді, самостійно робить узагальнення, правильно формулює і тлумачить географічні поняття і терміни, записує географічні терміни і назви географічних об'єктів та понять; уміє читати плани, топографічні, фізичні, політичні, кліматичні карти, дає коротку характеристику вивчених географічних об'єктів, територій, явищ; уміє точно виконати завдання географічного характеру, розкрити зміст зображеного та розуміє практичне значення виконаної роботи; правильно виконує контрольні, практичні, домашні завдання (розв'язування задач, заповнення контурних карт, креслення схем, графіків, діаграм, виконання малюнків, виготовлення макетів, наочних посібників тощо); добре володіє навичками спостереження за погодою, користуючись метеорологічними приладами, та свідомо обґрунтовує різні агротехнічні заходи географічними закономірностями

Перехід на новий зміст освіти розпочався в 1968/69 н. р. одночасно в 5 і 9 класах. Перехід на нові програми і підручники в 6 класі було здійснено в 1969/70 н. р., в 7 класі – в 1970/71, у 8 класі – в 1971/72 н. р. У процесі переходу на нові програми і підручники в 6, 7, 8 класах виникли певні труднощі.

1967 року виходить наказ № 178 «Про заходи щодо поліпшення підготовки і видання шкільних підручників та забезпечення ними учнів Української РСР», де наголошувалося на необхідності видання нового підручника з географії Української РСР та перевидання підручників для всіх класів з курсу географії.

1968 року виходять «Рекомендації щодо організації роботи географічного кабінету у восьмирічній та середній загальноосвітній школі». Географічний кабінет школи призначений для проведення навчальних занять і позакласної роботи учнів з географії [16, с. 27-33]. З 1968 р. у 9 класі вводився екзамен за курс «Економічна географія зарубіжних країн», який мав на меті перевірити якість знань учнів та вміння застосовувати їхні знання на практиці [13, с. 5-7]. Екзаменаційний білет складався з трьох питань, з яких два – теоретичного характеру, одне – практичного [3, с. 43-48].

Були зміни в підготовці вчителів. 1967 року виходить програма самостійної роботи вчителів географії шкіл Української РСР, підготовлена Центральним інститутом удосконалення вчителів. У ній зазначалося, що основне завдання самоосвіти вчителів географії – це поглиблення знань, удосконалення їх науково-теоретичної підготовки, всебічне ознайомлення з психологічними основами освітньої ефективності навчання учнів, проблемами дидактики, теорією і практикою виховної роботи, змістом і методикою викладання географії за новим навчальним планом та програмою [15, с. 15].

1970 року виходять нові підручники: для 9 класу – «Економічна географія зарубіжних країн» В. Максаковського, для 7 класу – «Географія СРСР» А. Соловйова, для 6 класу – «Географія» В. Коринської, для 5 класу – «Фізична географія» М. Максимова. Ці підручники містили багато картографічного матеріалу, таблиць, ілюстрацій. Особливо увага звертається на питання після параграфів. Ураховуються вікові особливості учнів, матеріал подається цікаво та доступно. У нових програмах основи фізичної географії було представлено в єдиній системі курсів, що вивчаються в 5-7 класах. Ці курси включали знання і загальноземлезнавчого, і країнознавчого змісту. Початковий курс фізичної географії став початком систематичної фізико-географічної освіти. Він був виокремлений як самостійний курс з метою забезпечення учнів відносно

завершеною системою знань і прийомів навчальної діяльності, формування уміння застосовувати їх самостійно для вирішення навчально-практичних завдань. Початковий курс забезпечував необхідну підготовку для вивчення курсу географії материків у 6 класі, сприяв збереженню країнознавчого характеру цього курсу, подальшому розвитку в ньому загальноземлезнавчих понять та закономірностей. Від якості знань і прийомів навчальної діяльності, отриманих у 5 класі, багато в чому залежав успіх вивчення курсу географії материків [2, с. 6-8].

Отже, у 1955-1970 рр. відбулися якісні зрушення в системі шкільної географічної освіти. Це були плідні роки в розвитку шкільної географічної освіти. Значна увага приділяється питанням змістового наповнення географічних курсів, розвитку методичного забезпечення, удосконалення методики викладання географії.

Ретроспективний аналіз показує зростаючу роль шкільної географічної освіти у 1955-1970 роки, допомагає краще зрозуміти проблеми, які тоді стояли перед шкільною географічною освітою, і творчо підійти до вирішення наріжних питань сучасної географії в оновленій українській школі.

Література:

1. Географія в школі. – К. : Радянська школа, 1966. – Вип. VIII. – 152 с.
2. География в школе по новым программам. – М., 1973. – 33 с.
3. Географія: Програма для складання екзаменів з економічної географії / Збірник наказів та інструкцій. – 1968. – № 3-4. – С. 43-48.
4. Діброва О. Т. Географія Української РСР / О. Т. Діброва. – К. : Радянська школа, 1954. – 307 с.
5. Закон «Про зміцнення зв'язку школи з життям і про дальший розвиток системи народної освіти в Українській РСР» // Збірник наказів та інструкцій. – 1959. – № 8. – С. 2-3.
6. Замковий В. П. Поради учителю географії / В. П. Замковий. – К. : Радянська школа, 1962. – 180 с.
7. Збірник наказів та інструкцій Міністерства освіти Української РСР. – К. : Радянська школа, 1970. – № 7-8. – 46 с.
8. Методика обучения географии в средней школе : теоретические основы методики обучения географии / под ред. А. Е. Бирик и др. – М. : Просвещение, 1968. – 391 с.
9. Навчальні плани початкової, семирічної і середньої школи УРСР, розроблені управлінням та затверджені Міністерством освіти 1957-1958 н.р. // ЦДАВО. – Ф. 166. – Оп. 15. – Т. 2.
10. Откаленко М. П. Щоденник географічних спостережень у восьмирічній школі. 5 клас / М. П. Откаленко. – К. : Радянська школа, 1961. – 46 с.
11. Положення про першу республіканську олімпіаду географів-краєзнавців, учнів шкіл Української РСР / Збірник наказів та інструкцій. – 1963. – № 18. – С. 15-17.
12. Положення про туристсько-краєзнавчу експедицію-естафету учнів шкіл Української РСР, присвячену ХХІ з'їздові КПРС / Збірник наказів та інструкцій. – 1959. – № 1. – С. 6-7.
13. Студенцов М. Урок географии в школе / М. Студенцов. – М. : Рад. школа, 1961. – 40 с.
14. Янко М. Підвищення ефективності уроку з географії / М. Янко. – К. : Рад. школа, 1963. – 123 с.
15. Янко М. Методика початкового курсу фізичної географії / М. Янко. – К. : Рад. школа, 1963. – 84 с.
16. Про екзамени у восьмирічних і середніх школах / Збірник наказів та інструкцій. – 1968. – № 1. – С. 5-7.
17. Про навчальні плани і програми для восьмирічних і середніх шкіл УРСР на 1964/65 навчальний рік / Збірник наказів та інструкцій. – 1964. – № 15-16. – С. 2-23.
18. Програма для самостійної роботи вчителів географії шкіл Української РСР (Підготовлена Центральним інститутом удосконалення вчителів) / Збірник наказів та інструкцій. – 1967. – № 23. – С. 15-25.

19. Рекомендації про створення та організацію роботи географічного кабінету середньої і восьмирічної загальноосвітньої школи / Збірник наказів та інструкцій. – 1968. – № 22. – С. 27-33.

Шоробура І.М.

РЕТРОСПЕКТИВНИЙ АНАЛІЗ ШКОЛЬНОГО ГЕОГРАФІЧЕСКОГО ОБРАЗОВАНИЯ
(1955-1970 ГГ.)

В статье рассматриваются вопросы школьного географического образования в Украине (1955-1970 гг.). Анализируется построение географических курсов в школе. Рассматриваются проблемы школьного географического образования этого периода и возможные пути их решения, которые заключаются в увеличении количества географической литературы – учебников, методических пособий, программ, рабочих тетрадей и т.д. В этот период система географического образования строилась на принципах наглядности и концентричности, что давало возможность лучше адаптировать географические курсы с возрастными особенностями учащихся. Начиная с 1967 г. происходили изменения и в подготовке учителей. В данный период вышла программа самостоятельной работы учителей географии школ Украинской ССР, подготовленная Центральным институтом усовершенствования учителей.

Ключевые слова: школьное географическое образование, географические курсы, ретроспективный анализ, принцип наглядности, принцип концентричности.

Shorobura I.M.

RETROSPECTIVE ANALYSIS OF SCHOOL GEOGRAPHIC EDUCATION
(1955-1970)

The questions of school geographic education in Ukraine (1955-1970) have been studied in the article. The structure of geography courses at school has been analyzed. The problems of school geographic education of this period and the possible ways of their solving, which are in growth of the number of literature on geography: textbooks, methodical manuals, programs, workbooks, etc. have been examined. During this period the system of geographic education was based on the principles of demonstrativeness and concentricity, which allowed adapting geography courses according to the age peculiarities of pupils. The attention is being strengthened as for the country-study work at school. With this aim the camps of young tourists of regional country studies were created. Also great attention was paid to the questions of communist education of pupils when learning geography and methodical letters as well as numerous articles in the magazine "Soviet School" were devoted to this question. Best teachers and workers of the bodies of public education were involved in the process of writing. In 1965-1966 aiming further improvement of the context of education, at the Academy of Pedagogical Sciences of RSFSR special committees on the questions of the context of general education development were formed. They worked out typical curricula and programs, having changed the number of educational hours to the study of geography. The problem as for checking and evaluation of the level of knowledge, abilities and skills of the pupils of eight-year schools and general educational schools became rather acute that helped more accurate determination of the norms of evaluation. Beginning with 1967 some changes in teachers' preparation took place as well. In this period the program of individual work of the teachers of geography of schools of the Ukrainian SSR, made by the Central Institute of Teachers' Mastering has been issued.

Key words: school geographic education, geography courses, retrospective analysis, principle of demonstrativeness, principle of concentricity.